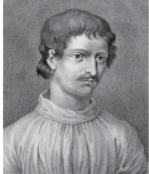

Giordano Bruno

Vol 2, No 1 (2026)

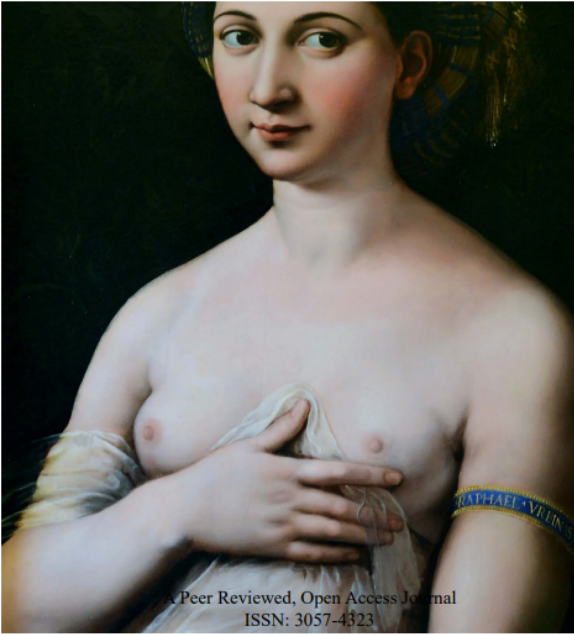
GIORDANO BRUNO – Issue 2

Issue 2
January 2026

Giordano Bruno

Yearly journal of the Ficino Academy of art, philosophy and science,
aiming at the revival of the ideal of Humanism

Peer Reviewed, Open Access Journal
ISSN: 3057-4323

Η Υπερβατολογική Σύζευξη Ηθικής και
Ελευθερίας στη Μεταφυσική του Kant ως μοχλός
εξέλιξης της Κοινωνίας

Ιωάννης Γιαννής

doi: [10.12681/gbruno.44318](https://doi.org/10.12681/gbruno.44318)

Issue 2
January 2026

Giordano Bruno

Yearly journal of the Ficino Academy of art, philosophy and science,
aiming at the revival of the ideal of Humanism

Peer Reviewed, Open Access Journal
ISSN: 3057-4323

Η Υπερβατολογική Σύζευξη Ηθικής και Ελευθερίας στη Μεταφυσική του Kant ως μοχλός εξέλιξης της Κοινωνίας

Γιάννης Γιαννής

Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πρόγραμμα «Σπουδές στον Ευρωπαϊκό Πολιτισμό».

Email: ioannigianni@gmail.com

Περίληψη

Ο Immanuel Kant κατανοεί την ανθρώπινη φύση ως έλλογη, αποδίδοντάς της, παράλληλα, τις ικανότητες της αυτοσυνείδησης και του αυτοπροσδιορισμού. Αυτή η θεώρηση, σε συνδυασμό με τη δομική συσχέτιση ηθικής και ελευθερίας, αποτελεί τον πυρήνα της πρακτικής φιλοσοφίας του. Στην παρούσα μελέτη θα αναλυθεί η υπερβατολογική δίοδος που χάραξε ο Kant –εντός της θεωρίας του για τον Πρακτικό Λόγο και όπως αυτή εκφράζεται με την κατηγορική προσταγή–, θεμελιώνοντας την αρχή της ηθικής αυτονομίας πάνω στην έννοια της ελευθερίας και πως αυτές οι δύο έννοιες/αρχές, κατά τον φιλόσοφο, δύνανται να διαμορφώσουν την ιστορική πρόοδο και την εξέλιξη των κοινωνιών.

Λέξεις κλειδιά: Immanuel Kant, ηθική, ελευθερία, κατηγορική προσταγή, υπερβατική μεταφυσική, ιστορική πρόοδος.

The transcendental conjunction of Ethics and Freedom in Kant's Metaphysics as a lever for the evolution of society

Ioannis Giannis

Abstract

Immanuel Kant considered human nature rational, while also attributing to it the capacities of self-consciousness and self-determination. This view, combined with the structural correlation of morality and freedom, constitutes the core of his practical philosophy. This study will analyze the transcendental path that Kant carved out –within his theory of Practical Reason and as expressed by the categorical imperative–, founding the principle of moral autonomy on the concept of freedom and how these two concepts/principles, according to the philosopher, can shape the historical progress and evolution of societies.

Keywords: Immanuel Kant, ethics, freedom, categorical imperative, transcendental metaphysics, historical progress.

1. Εισαγωγή

Κατά τον Immanuel Kant η ανθρώπινη λογική (Λόγος) είναι η ικανότητα του έλλογου σκέπτεσθαι και πράττειν, που διαθέτει η ανθρώπινη διάνοια. Ο Λόγος δεν αφορά όμως μόνο τη βασική γνωστική ικανότητα του υποκειμένου, αλλά και τη δυνατότητα της υπερβατικής σύλληψης της ολότητας της φύσης σε ένα διυποκειμενικό, καθολικό και αντικειμενικό επίπεδο πέραν κάθε εμπειρίας, γεγονός που αφαιρεί από τον Λόγο κάθε στοιχείο αυθαιρεσίας και σχετικότητας. Ο Kant πρέσβευε μάλιστα, ότι ο Λόγος έχει ως καθήκον, υπαγορευμένο από την ίδια του τη φύση, να αναζητάει θεμελιώδεις και απόλυτες θεωρητικές αρχές, οι οποίες ισχύουν ανεξάρτητα από την εμπειρία του αισθητού κόσμου. Αυτή η προεμπειρική και για αυτό, «καθαρή» γνώση είναι αντικείμενο του Καθαρού Λόγου και ο Kant αποκαλούσε τη διαδικασία προσέγγισής της, υπερβατολογική μεταφυσική. Εντούτοις, αυτό το γνωστικό εγχείρημα του Λόγου τον οδηγεί σε αντινομίες, καθώς μέσα στην προσπάθειά του να νοήσει την απόλυτη ολότητα του κόσμου και να υπερβεί αυτόν ως δεδομένη εμπειρία εγκλωβίζεται σε ζεύγη θέσεων και αντιθέσεων, τα οποία μπορούν εξίσου να αποδειχθούν λογικά, οδηγώντας σε αντιφατικά συμπεράσματα και, εν τέλει, σε σύγχυση για το ποια θέση είναι τελικά η ορθή (Ανδρουλιδάκης 2018: 26, 35-38, Αυγελής 2012: 418, 423, 428, 467, Kenny 2005: 234).

Για να ξεπεράσει αυτούς τους σκοπέλους της λογικής ο Kant διέκρινε τον Λόγο, όσον αφορά στη λειτουργία του, σε θεωρητικό και πρακτικό. Ο Πρακτικός Λόγος είναι αυτός που, εναρμονιζόμενος με τον θεωρητικό (καθαρό) Λόγο, καθοδηγεί την ανθρώπινη βούληση και πράξη, βάσει καθολικών ηθικών αρχών που θέτει ο ίδιος, ορίζοντας, με τρόπο απόλυτο και καθολικό, το ηθικά ορθό. Είναι αυτός που απαντά στο ερώτημα, τι οφείλει να πράττει ο άνθρωπος ώστε να είναι ηθικός, ήτοι ποιο είναι το ηθικά δέον. Ταυτόχρονα, μετατρέπει τις ιδέες του καθαρού Λόγου σε έμπρακτη πραγματικότητα, απαντώντας επίσης στο ερώτημα, γιατί και πως η ηθική πράξη μπορεί και πρέπει να είναι μία εκούσια ελεύθερη ενέργεια (Ανδρουλιδάκης 2018: 21, 29).

2. Η ελευθερία ως αναγκαία προϋπόθεση της ηθικής αυτονομίας

Ο καντιανός τύπος της ηθικότητας ορίζει ότι μία πράξη είναι ηθική όταν εκφράζεται από μία έλλογη, αυτοσυνείδητη και ελεύθερη προσωπικότητα, υπερβαίνοντας κάθε φυσικό καταναγκασμό της βιολογικής ύπαρξης. Είναι αυτή που προέρχεται από τη βαθιά αυτοσυνειδησία του πράττοντος ότι έτσι υπηρετεί την υψηλή αρχή να πράξει αυτό που πρέπει να πράξει. Η αρχή να πράττουμε σύμφωνα με την επιταγή του ηθικού δέοντος, ήτοι με το τι επιτάσσει ο βαθύτερος εαυτός μας, είναι στενά συνδεδεμένη με μία εσωτερική δέσμευση, η οποία ορίζει την έκταση της ηθικότητας εκείνου που πράττει καθώς και το μέτρο της επίτευξης του ηθικά καθαυτού αγαθού. Η γνώση του ηθικώς ορθού, που ενυπάρχει σε κάθε έλλογο ον και απορρέει από την υπερεμπειρική διάσταση της ύπαρξής του, είναι αυτή που εκφράζει την ουσία του ως «πράγμα καθαυτό» - το καντιανό «das ding an sich». Η πίστη του ανθρώπου στην ηθική πράξη έχει σχέση με την ενορατική επίγνωση

του εαυτού του ως αυτοκαθαριζόμενου, αυτόνομου και αυτόβουλου όντος. Ταυτόχρονα, η ικανότητα και η δυνατότητα επιλεκτικής πραγμάτωσης αξιών και στόχων που δίνουν νόημα στη ζωή του, το καθιστά φορέα μίας θεμελιακής ελευθερίας. *«Η ελευθερία ισχύει μόνο ως αναγκαία προϋπόθεση της λογικής μέσα σε ένα ον, το οποίο πιστεύει ότι έχει αυτοσυνείδηση της θέλησής του [...] δηλαδή ικανή να αυτοκαθορίζει τις πράξεις της ως διανοητική ουσία, άρα σύμφωνα με τους νόμους της λογικής και ανεξάρτητα από τα φυσικά ένστικτα»* (Kant, Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών: 124). Ένα σημαντικό γνώρισμα της ηθικής πράξης, λοιπόν, είναι ότι αποτελεί εκούσια και ελεύθερη ενέργεια. Αυτή η πράξη δεν βασίζεται στην τρέχουσα κοινωνική ηθική, αλλά στην οικουμενική ηθική, που θεμελιώνεται στον ορθό λόγο, στην ηθική αυτονομία και στην ελευθερία (Ανδρουλιδάκης 2018: 29-32, 65-66, Βαλλιάνος 2008: 55, 58-59).

Δομικός λίθος της καντιανής ηθικής είναι η έννοια της καλής καθεαυτής βούλησης, *«η έννοια μιας θέλησης απόλυτα καλής με απόλυτα ηθική αξία που δεσπόζει και αποτελεί την ανώτατη συνθήκη κάθε αξίας»* (Θεμέλια: 38), η οποία οδηγεί στην τέλεση της ηθικής πράξης και προέρχεται από την βαθιά αυτοσυνειδησία του πράττοντος ότι πράττοντας σύμφωνα με αυτό που του επιτάσσει ο βαθύτερος εαυτός του, υπηρετεί την επιταγή του ηθικού δέοντος. Έτσι είναι προσηλωμένος στο καθήκον που είναι *«η αναγκαιότητα μιας πράξης που προκύπτει από σεβασμό προς τον ηθικό νόμο»* (ibid: 43). Ο τύπος που συνθέτει και συνδέει τη βούληση με μία παράσταση και, έτσι, γίνεται σκοπός και καθήκον αποτελεί τη θεμελιακή κατηγορία της πρακτικής χρήσης του Λόγου. Αυτόν τον τύπο, ο Kant τον αποκλείει από τις βασικές αρχές του νου, διότι δεν προσφέρει γνωστικά, αλλά βουλευτικά αντικείμενα. Στη συνέχεια, και αφού αναγνωρισθεί το καθήκον, αναδύεται, λέει ο Kant, η εσωτερική φωνή που επιτάσσει να το πράξουμε. Αυτή η εσώτερη εντολή που προστάζει το δέον είναι μία κατηγορική προσταγή, η οποία προέρχεται από την ηθική συνείδηση του έλλογου όντος και θέτει τον αξιακό άξονα που δίνει νόημα στη ζωή του γιατί *«μόνο ο ηθικός νόμος καθ'εαυτόν μπορεί να είναι προσταγή»* (ibid: 43). Αυτή η ηθική επιταγή είναι μία λειτουργία του καθαρού Λόγου και ορίζεται μόνο από αυτόν επειδή, σε αντίθεση με τη βούληση, δεν επηρεάζεται από τις εμπειρικές σχέσεις και τον φυσικό νόμο. Πρόκειται για μία επιταγή που είναι απόλυτη, γιατί είναι προσηλωμένη σε αυτό που απαιτεί ο ηθικός νόμος και το καθήκον σε αντίθεση με την υποθετική προσταγή, η οποία είναι σχετική και προκύπτει από την πρακτική σκέψη μας, λέγοντάς μας: αν θέλεις αυτό, πρέπει να κάνεις εκείνο. Διαδικασία που οδηγεί σε μία ευδαιμονιστική ηθική, της οποίας οι ηθικοί νόμοι είναι απλώς συμβουλές της σύνεσης. Ενώ η κατηγορική προσταγή της καντιανής ηθικής δεν είναι μέσο επίτευξης σκοπού, αλλά μία ατομική πρακτική επιλογή, η οποία ισχύει χωρίς όρους, ανεξάρτητα από την επίτευξη οποιουδήποτε στόχου και άνευ υπολογισμού των όποιων συνεπειών της ηθικής πράξης. Διότι *«η κατηγορική προσταγή δεν θεμελιώνεται σε κανένα συμφέρον, είναι απόλυτη»* (ibid: 85). Ο καθαρός Λόγος καθορίζεται από τον εαυτό του, οπότε δεν στρέφεται σε φυσικές ορμές, ούτε σε φυσικές κλίσεις, αλλά στο καθήκον. Οι πράξεις μας ενέχουν ηθική αξία και είναι σύμφωνες με τον ηθικό νόμο όταν γίνονται αποκλειστικά βασιζόμενες σε αυτόν ακόμα και αν δημιουργούν σε εμάς υλικές ή συναισθηματικές απώλειες. Η ηθικότητα είναι το φρόνημα που υπαγορεύεται από το καθήκον και όχι από ωφελμιστικά κίνητρα ή οποιουδήποτε είδους ανάγκες. Ο άνθρωπος πρέπει να πράττει το καθήκον του όχι γιατί έτσι εξασφαλίζει κάποια πλεονεκτήματα, αλλά

από σεβασμό προς τον εαυτό του. Οποιαδήποτε ηθική πράξη έχει διαφορετικό κίνητρο νοθεύει την καθαρή ηθικότητα. Το κυριότερο, πρέπει να εφαρμόζεται, βασιζόμενη σε κανόνες που συγκροτούν μία καθολικά έγκυρη ηθική νομοθεσία, η οποία αφορά κάθε ον που διαθέτει έλλογη βούληση. *«Πράττε σα να έπρεπε ο γνώμονας της πράξης σου να γίνει με τη θέλησή σου καθολικός νόμος της φύσης»* (ibid: 71). Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να πράττουμε, σεβόμενοι τον ηθικό νόμο, θέλοντας παράλληλα αυτός ο νόμος να καταστεί καθολικός ώστε όλοι να πράττουν βάσει αυτού (Ανδρουλιδάκης 2018: 67, 70-71, Βαλλιάνος 2008: 56-58, 61, 63, Windelbland & Heimsoeth 1985: 38-41).

Ο άνθρωπος φτάνει στην προαναφερόμενη στάση ζωής, ακολουθώντας τον ίδιο φιλοσοφικό δρόμο που ακολούθησε και ο Kant για να κατορθώσει να προσεγγίσει την οντολογική περιοχή των νοούμενων, πέρα από οποιαδήποτε μορφή εμπειρίας. Είναι ο δρόμος που καθορίζεται από την έννοια/διαδικασία του ηθικού αναστοχασμού. Αφετηρία αυτού πρέπει να είναι μία διανοητική πράξη αυτογνωσίας, δηλαδή η άμεση αντίληψη του εαυτού ως αυτοκαθοριζόμενου νοούμενου, απαλλαγμένου από κάθε φυσικό περιορισμό, που υπακούει σε κανόνες που ενυπάρχουν στον πυρήνα της συνείδησής του. *«Αυτονομία της θέλησης είναι η ιδιότητα της θέλησης να είναι η ίδια νόμος για τον εαυτό της»* (Θεμέλια: 97). Είναι αξιοσημείωτο ότι αυτή η διαδικασία αυτογνωσίας δεν οδηγεί σε έγκυρη επιστημονική γνώση, αλλά σε μία a priori πίστη – *«μια καθαρή πίστη του Λόγου είναι ο οδηγός»* (Kant, Δοκίμια: 82) –, που γίνεται πρακτική βεβαιότητα αποκρυσταλλωμένη στον νου και στη συνείδηση. Με αυτό τον τρόπο ο Kant χάραξε μία υπερβατολογική δίοδο προς την περιοχή που κείται πέραν της αισθητηριακής αντίληψης, ενώνοντας τα πεδία του αισθητού κόσμου με την καθαρή νόηση και προσδίδοντας, έτσι, εγκυρότητα στη γνώση ότι η αντικειμενικότητα των πραγμάτων/φαινομένων αντιστοιχεί στην υποκειμενική σκέψη μας. Και σε αυτή την υπεραισθητή επικράτεια θεμελίωσε την ηθική ζωή (Βαλλιάνος 2008: 55, Windelbland & Heimsoeth 1985: 39-40, 42).

Αναφέρθηκε ότι ο αυτοκαθορισμός – άρα η ελευθερία – της έλλογης βούλησης είναι απαράβατος όρος της ηθικότητας και του ηθικού νόμου, γιατί *«αυτή ακριβώς είναι η διατύπωση της κατηγορικής προστακτικής και το αξίωμα της ηθικότητας, άρα μια ελεύθερη θέληση και μια θέληση κάτω από ηθικούς νόμους είναι το ένα και το αυτό»* (Θεμέλια: 107). Συνάγεται πως η ηθική αυτονομία θα γίνει δυνατή μόνο όταν συνδυαστεί με τη θεμελιακή ελευθερία, δηλαδή την ικανότητα για μία πράξη που δεν καθορίζεται αιτιακά από κάποια άλλη, αλλά μόνο από την ίδια, σπάζοντας τα δεσμά της αναγκαιότητας των φυσικών νόμων, γινόμενη έτσι εναρκτήρια αιτία φυσικών διεργασιών. *«Η ελευθερία είναι η ανεξαρτησία από τα καθοριστικά αίτια του αισθητού κόσμου [...] Με την ιδέα της ελευθερίας συνδέεται αδιαχώριστα η έννοια της αυτονομίας και με αυτήν το καθολικό αξίωμα της ηθικότητας, όπως ακριβώς ο φυσικός νόμος είναι θεμέλιο όλων των φαινομένων»* (Θεμέλια: 115). Ωστόσο, αυτή η προσέγγιση έρχεται σε σύγκρουση με την τρίτη αντινομία του Kant, η οποία εμπεριέχει δύο ετερογενή (αντίνομα) στοιχεία, τη φυσική αιτιότητα και την ελεύθερη αιτιότητα. Η εν λόγω αντινομία ουσιαστικά θέτει το ερώτημα, αν ο κόσμος είναι καθορισμένος αιτιοκρατικά και κάθε γεγονός έχει μία αιτία - υπό την έννοια ότι κάθε πράξη εξαρτάται από μία ικανή προηγούμενη συνθήκη - ή αν υπάρχει ελευθερία, υπό την έννοια της πρώτης αιτίας της δημιουργίας του κόσμου. *«Γιατί σχετικά με τη θέληση η*

ελευθερία, την οποία της αποδίδουμε, φαίνεται να είναι σε αντίφαση με τη φυσική αναγκαιότητα» (ibid: 119). Σύμφωνα με τη «θέση», η φυσική αιτιότητα δεν επαρκεί για να εξηγήσει τα εμπειρικά φαινόμενα του κόσμου, οπότε πρέπει να αποδεχτούμε και μία ελεύθερη πρώτη αιτία δημιουργίας ως εξήγηση, ήτοι να συνυπολογιστούν η αυθορμησία και η ελευθερία. Η «αντίθεση» υποστηρίζει πως δεν υπάρχει ελευθερία και όλα συμβαίνουν βάσει αιτιοκρατικών φυσικών νόμων, οπότε η ελευθερία είναι μία ψευδαίσθηση. Το πρόβλημα της ελευθερίας είναι πρακτικής και υπαρξιακής σημασίας, καθώς θέτει το ζήτημα της ικανότητας του δρώντος υποκειμένου να πράττει ή να μην πράττει είτε σύμφωνα με τη συνειδήσή του, είτε σύμφωνα με την άτεγκτη φυσική νομοτέλεια, αλλά και την αναγκαιότητα του πολιτισμικού/κοινωνικού γίνεσθαι (Ανδρουλιδάκης 2018: 55-56, 59-61, 64, Αυγελής 2012: 468, Kenny 2005: 255, Windelbland & Heimsoeth 1985: 42).

Ο Kant θεωρούσε πως αν αμότερες οι έννοιες της αιτιοκρατίας και της ελευθερίας κατανοηθούν ορθά είναι συμβατές μεταξύ τους, γιατί πίστευε ότι ένα συμβάν είναι δυνατόν να καθορίζεται από τη φύση και ταυτόχρονα να εδράζεται στην ελευθερία. Για εκείνον, η ελεύθερη δράση είναι η σύλληψη από τη διάνοια της νοητής αιτίας των αισθητών, εμπειρικών αποτελεσμάτων. Συνεπώς, η ανθρώπινη δράση καθορίζεται από νοητικά συμβάντα μέσα στην ανθρώπινη διάνοια, της οποίας ο ρόλος στις πράξεις αποκαλύπτει τη δύναμη της λογικής, η οποία αυτοκαθορίζει τον άνθρωπο πέραν της φυσικής αναγκαιότητας. Αυτό ακριβώς οδήγησε τον φιλόσοφο στην υπερβατολογική ιδέα της ελευθερίας: *«η αντίφαση μεταξύ φύσης και ελευθερίας είναι επίφαση, που οφείλεται στο ότι όταν θεωρούμε τον άνθρωπο ελεύθερο, τον σκεπτόμαστε με άλλο νόημα [...] Ο άνθρωπος τοποθετείται σε μια άλλη τάξη πραγμάτων και σε εντελώς άλλη θέση ως προς τα καθοριστικά αίτια, όταν θεωρεί τον εαυτό του ως διανοητική ουσία με θέληση και άρα με αιτιότητα, παρά όταν θεωρεί τον εαυτό του ως φαινόμενο του αισθητού κόσμου [...] Μετά από λίγο καταλαβαίνει ότι η φύση και η ελευθερία μπορούν και μάλιστα πρέπει να συνυπάρχουν ταυτόχρονα και αρμονικά και πρέπει να θεωρούνται ως αναγκαία ενωμένες μέσα στο ίδιο υποκείμενο»* (Θεμέλια: 120-121). Την ελευθερία δεν την αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας στον εμπειρικό κόσμο των φυσικών φαινομένων, αλλά πέραν αυτού (μεταφυσικά), στο νοητικό κόσμο. Εκεί δε, τη συλλαμβάνουμε ως κύρια προϋπόθεση για τη δυνατότητα της ηθικής σκέψης και πράξης. Συνεπώς η ελεύθερη δυνατότητα επιλογής του ηθικά ορθού γίνεται βάση και πρώτη αιτία του καθήκοντος, νοηματοδοτώντας την αυτόνομη ηθική δράση. Σε αυτή ακριβώς τη διάκριση στηρίχτηκε ο απεγκλωβισμός του Λόγου από την τρίτη αντινομία, ήτοι στο διαχωρισμό μεταξύ των φαινομένων του αισθητού κόσμου – ο οποίος καθορίζεται πλήρως από τους φυσικούς νόμους και τον μηχανισμό της αιτιότητας – και των νοούμενων του νοητού/ηθικού κόσμου, του οποίου εκδήλωση είναι η ελευθερία: *«ότι ο άνθρωπος οφείλει να θεωρεί και να σκέπτεται τον εαυτό του με αυτό το διπλό τρόπο, στηρίζεται από το ένα μέρος στην αυτοσυνειδήσή του ως αντικείμενου επηρεαζόμενου από τις αισθήσεις, από το άλλο μέρος στην αυτοσυνειδήσή του ως διανοητικής ουσίας, δηλαδή ως ουσίας ανεξάρτητης από αισθητήριες επιδράσεις»* (ibid: 122). Αντιλαμβανόμαστε ότι πλέον η ταυτοποίηση αυτών των εννοιών γίνεται όχι στο επίπεδο της εμπειρίας, αλλά στο εσώτερο βάθος του καντιανού νοούμενου, ήτοι του «πράγματος καθ'εαυτού», του οποίου η ικανότητα γνώσης περικλείει όλα τα φαινόμενα στον χώρο και στον χρόνο (Ανδρουλιδάκης 2018: 23, 64, Αυγελής 2012: 456-460, Kenny 2005: 255-256).

Ο συλλογισμός του Kant έθετε ως βασική προϋπόθεση της ηθικής βούλησης και πράξης την επιλογή που είχε ο πράττων να αποφασίσει να πράξει διαφορετικά από ότι έπραξε. Αυτό ακριβώς το γεγονός είναι που, αφενός, δίνει νόημα και εγκυρότητα στις ηθικές αρχές και, αφετέρου, προσδιορίζει την ανεξαρτησία του ανθρώπου από την αναπότρεπτη αιτιοκρατική φυσική νομοτέλεια: *«βάλαμε ως θεμέλιο του ηθικού νόμου την ιδέα της ελευθερίας για να συμπεραθεί ο ηθικός νόμος από την ελευθερία»* (Θεμέλια: 115). *«Η ελευθερία της σκέψης σημαίνει την μη υποταγή του Λόγου σε άλλο νόμο παρά σ'εκείνον που ίδιος θέτει στον εαυτό του»* (Δοκίμια: 86). Αυτό οδηγεί και στην παραδοχή/απόδειξη της ελευθερίας του ανθρώπου από κάθε φυσική αναγκαιότητα ως έλλογου, αυτόνομου όντος, *«ως διανοητική ουσία και ως ποιητική ουσία»*, που ανήκει όχι μόνο στον φυσικό κόσμο, αλλά και *«σ'αυτόν τον νοητό κόσμο»* της ηθικής (Θεμέλια: 116). Υπό αυτή την προσέγγιση η ελευθερία γίνεται συμβατή με τη φυσική αναγκαιότητα. Η εν δυνάμει ελευθερία μετατρέπεται σε εν ενεργεία δια του ηθικού δέοντος και του ηθικού νόμου, που την προϋποθέτουν ως αναγκαίο όρο τους, αλλά και δια της έμφυτης ικανότητας του ανθρώπου να αυτοκαθορίζεται ως έλλογη βούληση, η οποία εκπληρώνει ένα νόμο δοσμένο από την ίδια. Για αυτό και ο Λόγος δίνει απόλυτες προσταγές, οι οποίες είναι αντικειμενικοί νόμοι της ελευθερίας και παρόλο που δεν γίνονται κατανοητοί δια της εμπειρίας, τα αποτελέσματά τους αντανακλώνται στην έκτυπη φύση της πραγματικότητας (Ανδρουλιδάκης 2018: 24-25, 62-63, 69-72, 106, Windelbland & Heimsoeth 1985: 40-41). *«Οι νόμοι του νοητού κόσμου πρέπει να θεωρούνται ως προσταγές [...] Οι κατηγορικές προστακτικές είναι δυνατές μόνο και μόνο γιατί η ιδέα της ελευθερίας με κάνει μέλος του νοητού κόσμου»* (Θεμέλια: 117). Δεν γνωρίζουμε από που ακριβώς προέρχεται η ιδέα και η έννοια της ελευθερίας, αυτή όμως μας κάνει γνωστή την ηθική προσταγή του ηθικού νόμου και το ηθικά δέον που πρέπει να πράξουμε. Δια αυτής της διαδικασίας, η ελευθερία από ιδέα μετατρέπεται σε πράξη που συμφωνεί με αυτή την ιδέα, ο θεωρητικός Λόγος γίνεται πρακτικός και ο άνθρωπος μπορεί *«να αποδεχτεί την ελευθερία πρακτικά, δηλαδή ως ιδέα και ως αναγκαία συνθήκη όλων των εκούσιων πράξεών του»* (ibid: 127). Αν και *«το πώς είναι δυνατή αυτή η προϋπόθεση της ελευθερίας, δεν μπορεί ποτέ να συλληφθεί από την ανθρώπινη λογική»* (ibid: 126).

3. Η ηθική και η ελευθερία ως εργαλεία της ιστορικής προόδου

Ο Kant θεωρούσε πως η κατηγορική προσταγή πρέπει να είναι ένας οδηγός πρακτικής ζωής, ο οποίος αν ακολουθείται από όλα τα μέλη της κοινωνίας, αυτή έχει τη δυναμική να προοδεύσει μέσα στην ιστορική της πορεία και να γίνει μία ιδεατή δημοκρατία - αφού αυτό είναι *«το πολίτευμα ενός λαού, καθεαυτό καλό κατά το δίκαιο και την ηθική»* (Δοκίμια: 185-186) -, όπου αυτοσυνείδητα και έλλογα όντα, ως ηθικά συγκροτημένα και αυτοτελή υποκείμενα, δρουν κάτω από κοινούς νόμους που θέσπισαν με ελεύθερη βούληση και υπό τον γνώμονα του ηθικά δέοντος.

Αυτό το καντιανό *«κράτος των σκοπών που είναι μπορετό χάρη στην ελευθερία της θέλησης γίνεται δυνατό με την αυτονόμηση όλων των προσώπων ως μελών [...] και θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο με γνώμονες, των οποίων τον κανόνα επιβάλλει η*

κατηγορική προσταγή σε όλα τα όντα» (Θεμέλια: 88, 94), θα «θεμελιώνεται στις ακόλουθες *a priori* αρχές [...] στην ελευθερία κάθε μέλους, στην ισότητά του και στην αυτοτέλεια» (Δοκίμια: 130). Οι αυτοκυβερνώμενοι πολίτες του θα είναι ταυτόχρονα νομοθέτες και εκτελεστές των νόμων, διότι «ένα έλλογο ον ανήκει ως μέλος στο κράτος των σκοπών, όταν αφενός νομοθετεί καθολικά, αφετέρου αυτουποτάσσεται σ' αυτούς τους νόμους» (Θεμέλια: 87). Η υπακοή στον έμφυτο κανόνα της κατηγορικής προσταγής θα μπορούσε να οδηγήσει, στη συνέχεια, σε μία ομοσπονδία ίσων και ελεύθερων εθνών, η οποία θα υπερκερνούσε θρησκευτικές, φυλετικές και κοινωνικές διακρίσεις. Ο Kant οραματίστηκε την υλοποίηση του οικουμενικού ιδεώδους της έμπρακτης παγκόσμιας αδελφοσύνης, θεωρώντας πως αυτή είναι η πραγμάτωση του ηθικού πεπρωμένου του ανθρώπου. Άλλωστε, υποστήριζε ότι ο φυσικός προορισμός του ανθρώπινου είδους συνίσταται στη συνεχή πρόοδο προς το καλύτερο, δίνοντας στον όρο «πρόοδο» ηθική υπόσταση και θεωρώντας ότι στο ηθικό πεδίο είναι αδύνατη μία πραγματική στασιμότητα (Ανδρουλιδάκης 2018: 58, Βαλλιάνος 2008: 63-64, 66-67, Πρελορέντζος 2006: 203). «Χάρη στην ηθική καταβολή που υπάρχει στο γένος μας, η πορεία του στρέφεται προς το καλύτερο» (Δοκίμια: 182).

Ο Kant επιζητούσε να ανακαλύψει νόμους που να διέπουν την φαινομενική αταξία και τυχαιότητα των ιστορικών γεγονότων, ώστε να συστηματοποιήσει το χαοτικό ιστορικό γίγνεσθαι. Το γνωστικό εργαλείο που χρησιμοποίησε για να υπερβεί αυτό το εμπειρικό όριο της ιστορίας ήταν ο Λόγος και οι ρυθμιστικές αρχές του. Στην προσπάθεια αυτή προσέγγισε την ιδέα της προόδου ως πυξίδα με διπλή χρησιμότητα, καθώς θεωρούσε πως αυτή αφενός θέτει τάξη στο ιστορικό χάος, αφετέρου δημιουργεί μία θετική ελπίδα για το μέλλον της ανθρωπότητας. Προσδοκούσε ότι η εφαρμογή του «πρακτικού Λόγου» στην ανθρώπινη καθημερινή συμπεριφορά είναι ένα πραγματοποιήσιμο αίτημα, γιατί όπως έλεγε, από τη στιγμή που ο άνθρωπος έχει γνωρίσει το ηθικό καθήκον/δέον σημαίνει ότι έχει την εσωτερική και εξωτερική δύναμη να το επιτελέσει. Στο σημείο αυτό μπορούμε να επισημάνουμε ότι, παρόλο που ο Kant συστηματοποιεί την ιστορία πάνω σε έλλογες αρχές με καθοδηγητικό άξονα τον Λόγο, αντιλαμβάνεται την πρόοδο όχι ως επιστημονικό γεγονός, το οποίο οδηγεί σε έγκυρη γνώση και άμεσα απτά αποτελέσματα, αλλά – όπως και στην πραγμάτωση της ηθικής αυτονομίας - ως προσδοκία στηριγμένη στο βίωμα της πίστης (Ανδρουλιδάκης 2018: 68, Πρελορέντζος 2006: 213-215, 217).

Η ιστορία και η εμπειρική κοινωνική πραγματικότητα βέβαια, δεν ανταποκρίθηκαν στον καντιανό «ενθουσιασμό» που «αναφέρεται μόνο στο ιδανικό και μάλιστα στο καθαρά ηθικό» (Δοκίμια: 186). Ο Kant είχε συνείδηση αυτού του γεγονότος παρά την πρόσκαιρη και μερική εφαρμογή των αρχών της Γαλλικής Επανάστασης. Εξακολούθησε παρά ταύτα να πιστεύει ακράδαντα ότι η ιστορία και η κοινωνία θα μπορούσαν να εξελιχθούν, ακολουθώντας τα ρυθμιστικά ιδεώδη της ηθικής και της ελευθερίας, αφού ενώ από άποψη υπερβατολογική οι νόμοι του καντιανού Λόγου είναι αμετάβλητοι, από άποψη εμπειρική οι ηθικοί κανόνες του είναι δυναμικοί, καθώς είναι προϊόντα πολιτισμικής και κοινωνικής επεξεργασίας άρα ιστορικής εξέλιξης. Ο Kant γνώριζε ότι ο Λόγος για να εξελιχθεί με πληρότητα χρειάζεται εξάσκηση, δοκιμές και χρόνο. Όπως πολύ ποιητικά ανέφερε, ο στόχος του πεπερασμένου ανθρώπινου όντος πρέπει να είναι «η στοχαστική προσμονή του μέλλοντος» (ibid: 57), εκείνου του άγνωστου σημείου

του χρόνου που θα κατορθώσει να φτάσει στην απαιτούμενη βαθμίδα εξέλιξης. Για αυτό και θεωρούσε πως το έμφυτο καθήκον του ανθρώπου είναι να ενεργεί με γνώμονα την βελτίωση των επόμενων γενεών: «στον άνθρωπο οι φυσικές καταβολές που σκοπό έχουν να τον κάνουν να χρησιμοποιεί το Λόγο του, προορίζονται να εξελιχτούν τελείως μόνο μέσα στο γένος, όχι στον άνθρωπο» (ibid: 26). Υπό αυτό το πρίσμα δύνανται η ηθικότητα και η ελευθερία να γίνουν από εν δυνάμει εν ενεργεία βιώματα που θα κινητοποιήσουν την ιστορική/πολιτισμική εξέλιξη των ανθρώπων με στόχο την τέλεια πολιτεία (Ανδρουλιδάκης 2018: 48, 51-54, Βαλλιάνος 2008: 59, 64, 66, Πρελορέντζος 2006: 219, 223).

4. Συμπεράσματα

Η καντιανή ηθική είναι μία φιλοσοφική θεώρηση, η οποία επιλύει τη σύγκρουση μεταξύ της εμπειρικής αναγκαιότητας και της αυτοσυνείδησης του ανθρώπου ως έλλογου αυτόνομου όντος, μέσα από τη σύνθεση της ελευθερίας της βούλησης και της ηθικά ορθής πράξης. Ο τύπος της εντολής του Λόγου που επιτάσσει τη θέληση να πράξει το ηθικά δέον ελεύθερα και με ορθολογικές πρακτικές αρχές, σύμφωνα με την παράσταση ενός καθολικού, απόλυτου και έγκυρου - άρα αντικειμενικού - νόμου, είναι η κατηγορική προσταγή. Ωστόσο, η ηθικότητα γίνεται δυνατή μόνο όταν συνδυαστεί με τη δομική, πηγαία ελευθερία, δηλαδή την ικανότητα για μία πράξη που δεν καθορίζεται αιτιακά από κάποια άλλη, αλλά μόνο από την ίδια, γενόμενη έτσι και εναρκτήρια αιτία φυσικών διεργασιών. Η συγκεκριμένη σύλληψη της ελευθερίας ως πρωτογενούς έννοιας, πυκνά συνυφασμένης με την ηθικότητα, υπερβαίνει την εμπειρική και ψυχολογική δέσμευση της βούλησης και θεμελιώνεται στην απόλυτη αυτενέργεια της ελευθερίας καθεαυτής. Διότι η ελευθερία πραγματώνεται πλέον μέσα από τη δυνατότητα του ανθρώπου να επιλέγει και να πράττει. Συνεπώς, η καντιανή ελευθερία λογίζεται ως η έδρα της ηθικής συμπεριφοράς και το οντολογικό χαρακτηριστικό της συνείδησης - από όπου αναβλύζει η ελεύθερη βούληση ενός ηθικού και αυτόνομου υποκειμένου - να επιτελείται η ηθική πράξη ως καθήκον.

Είδαμε ότι, από εμπειρική άποψη, οι νόμοι του καντιανού Λόγου είναι δυναμικοί και εξελίξιμοι. Υπό αυτό το πρίσμα, μπορούμε να προσδοκούμε ότι είναι εφικτό η ηθικότητα και η ελευθερία να γίνουν εν ενεργεία βιώματα που θα κινητοποιήσουν την πολιτική και πολιτισμική πρόοδο των κοινωνιών. Βέβαια η ιστορία μέχρι τώρα έχει καταδείξει πως, παρόλη την εξελικτική πορεία των κοινωνιών προς υψηλότερες βαθμίδες πολιτισμού, αυτές απέχουν πολύ από την ηθική και πολιτική ωριμότητα που ο φιλόσοφος προσδοκούσε. Τα εγωιστικά ένστικτα, ο ατομισμός, η ιδιοτέλεια και οι ωφελμιστικές πρακτικές δεν αφήνουν χώρο για τη συγκρότηση ιδανικών κοινωνιών πλήρους ισονομίας και δικαιοσύνης, θεμελιωμένες σε αυθεντική ηθική και σε ουσιαστική ελευθερία. Η ατελής έλλογη συνείδηση όμως, δεν πρέπει να σταματά να στοχεύει και να τείνει στην ιδανική ηθική ολοκλήρωση, μέσα στην αέναη εξελικτική πορεία του ανθρώπινου είδους.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ανδρουλιδάκης, Κ. (2018) *Καντιανή Ηθική. Θεμελιώδη Ζητήματα και Προοπτικές*. Αθήνα, Σμίλη.

Αυγελής, Ν. (2012). *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης.

Βαλλιάνος, Π. (2008) *Νεότερα και σύγχρονα φιλοσοφικά ρεύματα (19ος-20ος αιώνας)*. τ. Γ'. Πάτρα: ΕΑΠ.

Πρελορέντζος, Ι. (2006) «Η προβληματική της προόδου του ανθρώπινου γένους στη φιλοσοφία της ιστορίας του Καντ», στο *Για τον Ιμμάνουελ Καντ 200 χρόνια μετά*. Αθήνα, Νήσος, σ.σ. 199-223.

Kant, I. (1971) *Δοκίμια*. (Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια: Ε.Π. Παπανούτσος). Αθήνα, Δωδώνη.

Kant, I. (1984) *Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών*. (Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια: Γ. Τζαβάρας). Αθήνα, Δωδώνη.

Kenny, A. (2005) «Από τον Ντεκάρτ στον Καντ» στο Α.Κenny (επιμ.) *Ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας*. Αθήνα, Νεφέλη, σ.σ. 155-265.

Windelband, W. & Heimsoeth, H. (1985) *Εγχειρίδιο ιστορίας της Φιλοσοφίας*. (όμος Γ', μετάφραση: Ν.Μ. Σκουτερόπουλος). Αθήνα, ΜΙΕΤ.